

३) आशियाई विकास बँक (ADB) सहाय्यीत

केंद्र शासनाने ज्या राज्यांनी कृषि पणन कायद्यामध्ये मॉडेल ऍक्टप्रमाणे सुधारणा केलेल्या आहेत त्या राज्यांमध्ये कृषि उत्पादनाच्या वाढी बरोबरच महत्वपूर्ण असणाऱ्या "कृषि पणन व्यवस्था" या घटकाच्या विकासास सार्वजनिक - खाजगी भागीदारीतून विविध उपक्रम हाती घेतलेले आहेत. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र राज्य आशियाई विकास बँक सहाय्यीत "कृषि व्यापार विषयक पायाभूत सुविधा विकास गुंतवणूक कार्यक्रम" ह्या प्रकल्पात समाविष्ट झाले असून या प्रकल्पाकरीता सहकार व पणन विभागाची कार्यकारी यंत्रणा व महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ, पुणे यांची अंमलबजावणी यंत्रणा म्हणून नियुक्ति करण्यात आलेली आहे.

या प्रकल्पाद्वारे कृषि विकासाच्या मार्गातील सध्याच्या मुल्य साखळीचे कालबाह्य झालेले तंत्रज्ञान, कृषि विपणन क्षेत्रामधील पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीमध्ये असलेला सार्वजनिक गुंतवणूकीचा अभाव, नगदी पिकांच्या बाबतीत असलेले मर्यादीत वैविध्यकरण इ. अडथळ्यांवर मात करण्याकरीता "एकात्मिक मुल्य साखळी" (Integrated value chain) या प्रतिमानावर (model) आधारीत राज्याच्या विविध भागांमध्ये उत्पादित होणाऱ्या कृषि मालाकरीता एकात्मिक मुल्य साखळ्यांची निर्मिती करण्यात येणार आहे. या मुल्य साखळ्यांतर्गत कृषि व्यापार विषयक पायाभूत सुविधा व रस्ते, वीज, पाणी यांसारख्या इतर सुविधा त्याचप्रमाणे बाजारपेठ विषयक संशोधन (market intelligence), शेतकऱ्यांची क्षमता बांधणी (capacity building) व अस्तित्वात असलेल्या मुल्य साखळ्यांच्या बळकटीकरणद्वारे कृषि मालाच्या मुल्य साखळी लगतच्या भौतिक व संस्थात्मक जाळ्यांमध्ये सुधारणा घडवून आणण्यात येणार आहे.

एकात्मिक मुल्य साखळीमध्ये कृषि व्यापाराशी निगडीत अनेक घटकांच्या म्हणजेच शेतकरी, व्यापारी, निर्यातदार तसेच उद्योजक व इतर सर्व स्टेक होल्डर्सच्या आवश्यक मुलभूत गरजा लक्षात घेवून राज्यातील त्या त्या भागामध्ये आवश्यक कृषि व्यापार विषयक पायाभूत सुविधा यामध्ये प्रामुख्याने संकलन केंद्रे, प्रतवारी व पॅकिंग केंद्रे, साठवणूक सुविधा, (Ambient and controlled temperature) मुल्यवर्धन आणि बाजारपेठे विषयक संशोधन, वितरण व लॉजिस्टिक्स आणि कृषि मालाच्या उत्पादनापासून ग्राहकापर्यंतच्या (end to end) बाजार जाळ्यांची निर्मिती करणे इ. चा समावेश आहे.

या प्रकल्पांतर्गत राज्यामध्ये एकात्मिक मुल्य साखळ्यांची निर्मिती सार्वजनिक खाजगी भागीदारीतून करण्यात येणार असून सर्व मुल्य साखळ्या "हब-स्पोक" मॉडेलवर आधारीत असतील. व्यापारी दृष्टीकोनातून उत्पादन क्षेत्राच्या मध्यवर्ती ठिकाणी "हब" स्थापन करण्यात येणार असून सभोवतालच्या उत्पादन क्षेत्रातून आवश्यक कृषि माल संकलित करण्याकरीता निरनिराळ्या ठिकाणी "स्पोक" स्थापन करण्यात येणार आहेत. तसेच प्रत्येक स्पोकच्या ३० ते ३५ कि.मी. अंतराच्या परिसरात विविध ठिकाणी "मोबाईल संकलन केंद्रे" निर्माण करण्यात येणार असून या संकलन केंद्राद्वारे स्पोक येथे कृषि माल येईल. हब व स्पोक यांची ठिकाणे व्यापारी दृष्टीकोनातून तसेच वाहतूकीच्या सोयी-सुविधा उपलब्ध असलेल्या मध्यवर्ती ठिकाणी आवश्यकतेप्रमाणे विकसित करण्यात येणार आहेत.

स्पोकच्या ठिकाणी त्या-त्या भागातील प्रमुख नगदी पिकांचे उत्पादन लक्षात घेवून त्यानुसार पायाभूत सुविधा विकसित करण्यात येणार आहे. यामध्ये प्रामुख्याने केळी, डाळींब, द्राक्ष, आंबा, मोसंबी, संत्रा, लिंबू, पपई तसेच टोमॅटो, वांगी, बटाटा, कांदा, आले, मिरची इ. पिकांचा समावेश असेल. हबच्या ठिकाणी सर्व स्पोकमधून उपलब्ध होणाऱ्या सर्व प्रकारच्या कृषि मालाकरीता आवश्यक पायाभूत सुविधा यामध्ये प्रामुख्याने कृषिमालाच्या

प्रकारानुसार मालाची सफाई, प्रतवारी, पॅकिंग, गोदामे, शितगृह, रायपनिंग चेंबर इ. तसेच मुलभूत सुविधांमध्ये नॉलेज सेंटर, व्यापार केंद्र, अतिथीगृह, अंतर्गत रस्ते, वीज व पाणीपुरवठा, घनकचरा व्यवस्थापन, बगीचा, उपहारगृह व वाहनतळ इ. चा समावेश असणार आहे. हब येथून कृषिमाल देशांतर्गत व आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेमध्ये विक्री करण्याकरीता रेल्वे, विमानतळ येथे आवश्यक कार्गो सुविधा व इतर पायाभूत सुविधांचा विकास करणे अपेक्षित आहे.

पहिल्या दोन IVCs यशस्वी रित्या उभारणीतून करण्यात येणारे पुढील IVCs-

- नाशिक विभाग (अंदाजित खर्च रु.७५.३३ कोटी)
- औरंगाबाद-अमरावती विभाग (अंदाजित खर्च रु.२७.१३ कोटी)
- पुढील ७ वर्षात राज्यात साधारणतः १३-१५ IVCs उभारणे प्रस्तावित आहेत.

सदर सोयी सुविधा खाजगी गुंतवणूकदाराने विकसित करावयाच्या असून हब व स्पोक करीता आवश्यक असणारी जमीन शासन उपलब्ध करून देणार असून यामध्ये शासकीय, कृषि उत्पन्न बाजार समिती किंवा सहकारी संस्थांच्या मालकीच्या जमीनींचा प्राधान्याने विचार केला जाणार आहे.

एकात्मिक मुल्य साखळी अंतर्गत ज्या शेतकऱ्यांचा/उत्पादकांचा समावेश करण्यात येईल त्यांचे गट बनविण्यात येतील व त्या नंतर गटांची उत्पादक कंपनी (Producers Company) तयार करण्यात येणार आहे. अशा प्रकारे सुमारे २०,००० शेतकऱ्यांना प्रशिक्षित करण्यात येईल व किमान ३ उत्पादक कंपन्या स्थापन करण्यात येतील.

या प्रकल्पाकरीता भांडवली गुंतवणूकीचे प्रमाण खाजगी गुंतवणूकदार - किमान ६० टक्के, आशियायी विकास बँक - ३२ टक्के व राज्य शासन - ८ टक्के असे असून या प्रकल्पांतर्गत निर्माण होणाऱ्या पायाभूत सुविधा बांधा-वापरा-हस्तांतरीत करा या तत्वाने उभारण्यात येणार असून त्याची संपुर्ण मालकी राज्य शासनाची राहणार आहे. या प्रकल्पांतर्गत निर्माण झालेल्या सोयी सुविधा खाजगी गुंतवणूकदारांस २० वर्षांपर्यंत वापरता येतील.

सदर प्रकल्पामध्ये निर्माण होणाऱ्या सुमारे १५ एकात्मिक मुल्य साखळ्यांच्या माध्यमातून ग्रामिण भागांमध्ये कृषि व्यापार विषयक व पणन विषयक पायाभूत सुविधांची निर्मिती होणार आहे. पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीमुळे विविध फळे व भाजीपाला यांसारख्या नाशवंत कृषि मालाचा दर्जा वाढून त्यांच्या मागणीत वाढ होईल तसेच शेतकऱ्यांना अधिक बाजारभाव मिळू शकेल. पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीमुळे व शेतकऱ्यांच्या उत्पादक कंपन्यांमुळे शेतकरी थेट व्यापारी, निर्यातदार व प्रक्रियादार यांच्याशी करार करू शकतील व त्यामुळे त्यांना कृषि मालाच्या भावाची तसेच उत्पन्नाची हमी मिळेल. या प्रकल्पांतर्गत शेतकऱ्यांना प्रात्यक्षिकांद्वारे प्रशिक्षण देण्यात येणार असल्याने शेतकरी तांत्रिक दृष्ट्या सक्षम होतील, त्यामुळे कृषि मालाच्या दर्जामध्ये सुधारणा होईल. ग्राहकांना स्वच्छ व ताजा कृषि माल उपलब्ध होईल. या प्रकल्पांतर्गत विकसित होणाऱ्या मुल्य साखळ्यांभोवती कृषि प्रक्रिया उद्योगांच्या उभारणीस चालना मिळेल. अशा प्रकारे या प्रकल्पाच्या माध्यमातून राज्यातील विविध भागांमध्ये त्या त्या भागातील पिकांच्या उत्पादनानुसार आवश्यक त्या कृषि व्यापार विषयक पायाभूत सुविधांची निर्मिती झाल्याने त्याचा लाभ शेतकऱ्यांना होणार असून त्यांचे आर्थिक उत्पादन वाढणार आहे.

करण्यात आलेले कामकाज -

- प्रकल्पाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ अंतर्गत स्वतंत्र प्रकल्प व्यवस्थापन कक्षाची (PMU) स्थापना व बळकटीकरण करण्यात आलेला आहे.
- इच्छुक गुंतवणुकदारांच्या सुचनांनुसार RFQ मध्ये वेळोवेळी बदल करण्यात आले. तसेच RFQ चे प्रस्ताव सादर करण्यासाठी वाढीव मुदत देण्यात आली. नाशिक व औरंगाबाद-अमरावती मुल्य साखळीसाठी प्रत्येकी ५ RFQ प्रस्ताव प्राप्त झाले. मात्र यापैकी कोणत्याही गुंतवणुकदाराने सविस्तर प्रस्ताव सादर न केल्यामुळे प्रक्रिया रद्द करण्यात आली.
- गुंतवणुकदारांच्या अडचणी व सुचना विचारात घेऊन मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन यांच्या अध्यक्षतेखालील राज्यस्तरीय उच्चाधिकार समितीच्या दि. २७ मार्च २०१४ रोजीच्या बैठकीत प्रकल्पाच्या आराखड्यात बदल करण्यास मान्यता देण्यात आलेली आहे. त्यामध्ये प्रकल्प उभारणीसाठी खाजगी जमीन वापरास परवानगी, प्रकल्प हस्तांतरणाची मुदत २० ऐवजी २५ वर्षे, संपुर्ण मूल्यसाखळी एकाच गुंतवणुकदाराला विकसनासाठी देण्याऐवजी प्रत्येक स्पोकसाठी स्वतंत्र गुंतवणुकदार निवडण्यास परवानगी अशा काही महत्वाच्या बदलांचा समावेश आहे.
- हे बदल विचारात घेऊन प्रकल्प आराखडा नव्याने तयार करण्याचे काम सुरु असून लवकरच गुंतवणुकदार निवडीची प्रक्रिया सुरु करण्यात येईल.
- नाशिक व औरंगाबाद-अमरावती मुल्य साखळी अंतर्गत उभारण्यात येत असलेल्या सुविधांना शेतमालाचा निश्चित पुरवठा व्हावा यासाठी एक स्वतंत्र प्रकल्प जपान फंड फॉर पॉव्हर्टी रिडक्शन (JFPR) अंतर्गत राबविण्यात येत आहे. यामध्ये शेतक-यांच्या क्षमता विकासाची कामे करण्यात येत आहेत. तज्ञांच्या चमुने या गटांच्या प्रशिक्षण गरजांचा अभ्यास केला त्यानुसार शेतक-यांचे प्रशिक्षण कार्यक्रम व अभ्यास दौरे राबविण्यात आले. प्रकल्पांतर्गत स्थापन करण्यात आलेल्या गटांना बाजारपेठेशी जोडण्यासाठी पिकनिहाय शेतकरी व खरेदीदार यांच्या बैठका घेण्यात आलेल्या आहेत. तसेच शेतक-यांच्या १८ उत्पादक कंपन्या स्थापन करण्यात आल्या असून त्यांच्या कामकाजासाठी प्रकल्पाच्या माध्यमातून मदत करण्यात येत आहे.
- दुस-या टप्प्यातील सोलापूर- सांगली, लातूर - नांदेड, नागपूर - अमरावती व धुळे - नंदुरबार या प्रस्तावित ४ मुल्यसाखळ्यांसाठी २२ जागा निश्चित करून केपीएमजी या सल्लागार संस्थेने पर्यावरण व सामाजिक प्रभाव अहवाल तयार केला आहे तसेच तेथील पिकांनुसार आवश्यक सुविधा निश्चित करून त्यावर आधारीत सविस्तर प्रकल्प अहवाल तयार करण्यात आलेला आहे.

